

УДК 343.1

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ФІКЦІЯ ВИНИ У ФОРМІ НЕОБЕРЕЖНОСТІ

CRIMINAL LEGAL FICTION OF GUILT IN THE NEGLIGENCE FORM

Грищенко О.П.,

асистент кафедри правових дисциплін

*Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського
Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту фікції вини у формі необережності. Здійснено аналіз поглядів науковців на проблему фікції вини у формі необережності. Звернено увагу на необхідність використання фікцій вини у кримінальному законодавстві України.

Ключові слова: фікція, фікція принципу вини, вина у формі необережності, формальний склад злочину.

Статья посвящена освещению сущности и содержания фикции вины в форме неосторожности. Осуществлен анализ взглядов ученых на проблему фикции вины в форме неосторожности. Обращено внимание на необходимость использования фикции вины в уголовном законодательстве Украины.

Ключевые слова: фикция, фикция принципа вины, вина в форме неосторожности, формальный состав преступления.

The article is devoted to the nature and content of the principle of fault in the form of negligence. The analysis of the views of scholars on the issue of fiction fault in the form of negligence is given. Attention is paid to the need for fictions of guilt in the criminal legislation of Ukraine.

Key words: fiction, fiction principle of fault, fault in the form of negligence, a formal offense.

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань, які є важливими як для теорії, так і для практики, є питання вдосконалення та конкретизації кримінального законодавства України, збільшення дієвості його норм. Дослідження юридичної природи фікцій в кримінальному праві, зокрема фікції вини у формі необережності, набуває актуального значення.

Стан дослідження. Значний внесок у розробку даної проблематики внесли: К. К. Панько, О. В. Ул'яновська, Ю. А. Кондратьєв, Н. Д. Сергієвський та інші.

Метою статті є аналіз юридичної природи кримінально-правової фікції у суб'єктивній стороні складу злочину – у вині, що виражається у формі необережності.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день у будь-якому злочині, передбаченому кримінальним законодавством України, не зважаючи на той факт, як його було сконструйовано в законі, законодавець зазначає наявність обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину – вини. Сама вина у кримінальному законодавстві України розглядається у формі умислу або необережності як суб'єктивна сторона злочину, тож актуальним питанням є існування та аналіз кримінально-правової фікції у суб'єктивній стороні складу злочину, себто у вині, що виражається у формі необережності.

У контексті окресленого нами питання варто зазначити і про момент виникнення у науковій теорії необережності як самостійної форми вини. Так, необережність вперше була сконструйована в середньовічній італійській науковій теорії і стала наслідком виділення з поняття непрямого умислу такої комбінації психічних фактів, за якої особа не передбачала, хоча повинна і могла передбачати можливість настання шкідливих результатів своєї протиправної поведінки. Але для визнання необережності повноцінною формою вини, в ній, за аналогією з умислом, намагалися уловити вольовий момент, що, в свою чергу, серйозною аргументацією не підкріплювалося [1, с. 148].

Вагому роль відносно вини у формі необережності зіграло філософсько-правове вчення Гегеля, відповідно до якого, тільки при умисній дії, яка є вольовою, у кримінальному порядку повинні каратися лише умисні діяння [2, с. 238-241; 3, с. 142]. Філософсько-правове вчення Гегеля, таким чином, привело дослідників-науковців проблеми вини до необхідності вибору поміж двома можливостями: або момент волі не визнавати повністю та разом із цим вини у формі необережності чи назавжди позбутися теорії вини, яка виражається у тому, що вина – це є психічне ставлення до протиправного наслідку.

Принцип винної відповідальності (або вини) закріплені у ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України [4], а також у ст. 62 Конституції України. Законодавець чітко характеризує принцип вини, що закріплені в Основному Законі та Кримінальному кодексі України (далі – КК України), який виражається у тому, що кримінальному покаранню особа може бути піддана лише за умови, коли її вини буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [5]. Тож, із цих норм випливає те, що для настання кримінальної відповідальності обов'язковим елементом є наявність вини, яка виражається у суб'єктивній стороні складу злочину, оскільки наявність усіх чотирьох елементів складу злочину є підставою кримінальної відповідальності, а відсутність хоча б одного з чотирьох елементів кримінальну відповідальність виключає. Зазвичай форма вини у злочинах зазначається в Особливій частині КК України, а саме у диспозиціях норм КК України.

Слід зазначити, що слушне зауваження з приводу фікції принципу вини робить Ю. А. Кондратьєв, який зазначає, що по відношенню до осіб, що вчинили злочин з необережності, які входять до групи формальних складів злочину, фікція принципу вини

полягає у тому, що сама можливість конструювання необережності у формальних складах злочину викликає сумніви щодо їх істинності, вірогідності [6, с. 62-63]. Це можна пояснити тим, що визначення необережності як форми вини передбачає з'ясування ставлення злочинця до результатів своїх дій, тобто: «особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України), або «особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України)» [4]. Водночас для злочинів з формальним складом не є обов'язковою ознакою настання суспільно-небезпечних наслідків.

У науці кримінального права не раз зверталася увага на фіктивність принципу вини, що проявлялося у тлумаченні вини у формі необережності як психічного ставлення суб'єкта злочину до результатів свого діяння, при існуванні формальних складів, що передбачають вини у формі необережності. Так, деякі науковці розглядали дану фіктивність як прогалину закону [7, с. 150], тоді як інші – невідповідність між Загальною та Особливою частиною Кримінального кодексу [8, с. 189].

Слушним є погляд на відповідальність, покарання за необережні злочини російського криміналіста М. Д. Сергієвського. Так, М. Д. Сергієвський зазначає, що законодавство, яке виражає стосовно громадян свої санкції, заборони наказує їм утриматися від дій, які безпосередньо заподіюють шкоду та від дій, які містять в собі небезпеку шкоди. Кримінальне законодавство передбачає тому певні категорії злочинів, що мають своїм змістом не безпосередньо заподіяну шкоду, а лише небезпеку такого заподіяння. Проте, жоден закон не в змозі був досі перерахувати і визначити склад всіх небезпечних дій, утримання від яких необхідне в інтересах безпеки інших осіб. Дослідник робить слушний висновок, що покарання настає не за наслідки, які викликані без умислу, а за дії, що їх заподіяли, тобто дії умисні або належать до розряду таких, в яких закон ненавмисне вчинення прирівнює до умисного [3, с. 141; 9, с. 270-273]. Це можна пояснити тим, що використання фікції у кримінальному законодавстві України необхідно, перш за все, для розв'язання проблеми відповідальності за скоєння злочину з необережності.

Кожен злочин, передбачений у Кримінальному кодексі України, передбачає вини у формі умислу або необережності, тож формальних складів це положення стосується також. Тому можна констатувати, що скоєння злочину з формальним складом із злочинною самовпевненістю логічно є неможливим. Варто зазначити, що форма діяння, яка визначена законодавцем як самовпевненість, означає, що особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (п. 2 ст. 25 КК України) [4], у формальних складах паралізується браком цих наслідків. За скоєне дія-

ня, кримінальна відповідальність настає в результаті застосування законодавцем фікції, в результаті чого ненавмисний злочин, скоєний із злочинної самовпевненості, до умисного злочину і прирівнюється. До того ж законодавець керується «незаперечною істиною»: якщо особа вчиняє злочин та усвідомлює це, вона не може, хоча б легковажно, прогнозувати те, що не допустить таке діяння, якщо розраховувати, що небезпечним діянням перестане бути. Тому, на наше переконання, суспільна небезпечність у формальних складах злочину проявляється як притаманна характерна ознака, риса діяння.

Варто зазначити, що при скоєнні злочину з необережності, що є злочинною самовпевненістю, важливою ознакою такої форми необережності є передбачення суспільно небезпечних наслідків свого діяння та легковажність. Однією із складових рис легковажності є впевненість у тому, що розвиток причинно-наслідкового зв'язку, суспільно-небезпечні наслідки будуть відвернені. Особа, таким чином, розраховує на визначені умови та на те, що в результаті зможе небажаного наслідку подій уникнути. Таким чином, на даному етапі на перший план виходять уявлення про сприятливі наслідки, тоді як уявлення про суспільну небезпеку – на останньому. Тож, у особи, що скоює злочин, уявлення про суспільну небезпеку характеризується втратою її важливості. Таке сприйняття самовпевненості, легковажності призводить до того, що законодавець за необережну форму встановлює більш м'яке покарання аніж за аналогічний злочин, скоєний з умислу.

Ще однією формою необережності є недбалість. Під недбалістю слід розуміти непередбачення на-

слідків, за наявності можливості передбачити їх. У матеріальних складах зобов'язання передбачати є наслідками. У формальних складах формула необережності складається із наступних складових частин: суб'єктивна можливість усвідомлення (передбачення), неусвідомлення (непередбачення), обов'язок (передбачення) усвідомлення. Отож, вагома ознака – суспільна небезпечність діяння є ознакою об'єктивної сторони формального складу злочину. Зміст вини у формі необережності, таким чином, можуть складати як соціальні, так і фактичні складові частини суспільно-небезпечної дії. Тобто, таким чином, покарання буде нести особа за дії, що їх викликали, а не за наслідки. Законодавець, будуючи та закріплюючи фікцію волі, у тих випадках, де вона не існує, таким чином створює умови, за наявності яких настає кримінальна відповідальність за необережні злочини, які є об'єктивно суспільно небезпечними.

У цьому контексті слушною є позиція К. К. Панько, який зазначає, що «тільки те, що законодавець обрав, здатне породжувати юридичні наслідки і тому існує з точки зору права; все, чим законодавець знехтував, не породжує юридичних наслідків і тому не існує з точки зору права» [3, с. 146].

Висновки. Таким чином, підводячи підсумок, можна констатувати, що у даній статті розглядаються лише деякі питання фікції вини у формі необережності. Дана проблема є складною, важливою, багатогранною і недостатньо розробленою. Подальше її вивчення сприятиме розробці нових шляхів удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ул'яновська О. В. Фікції в правовій системі України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Ул'яновська. – Одеса, 2010. – 215 с.
2. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория / А. А. Пионтковский. – М. : Наука, 1963. – 286 с.
3. Панько К. К. Фикции в уголовном праве (в сфере законотворчества и правоприменении) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08; 12.00.09 / К. К. Панько. – Ярославль, 1998. – 233 с.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>
5. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/>.
6. Кондратьев Ю. А. Регулирование умышенной вины требует радикальных изменений / Ю. А. Кондратьев // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. – М. : ИГПРАН, 1994. – С. 62–63.
7. Филяновский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 189 с.
8. Злобин Г. А. Умысел и его формы / Г. А. Злобин, Б. С. Никифоров. – М. : Юрид. лит., 1972. – 234 с.
9. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть Общая / Н. Д. Сергиевский. – Пг., 1915. – 317 с.
10. Чельцов М. Спорные вопросы учения о преступлении / М. Чельцов // Соц. законность. – 1947. – № 4. – С. 3–11.
11. Маркс К. Критика Готской программы / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1961. – Т. 19. – С. 9–32.